

Pillantás a hídról¹

A View From the Bridge

Csaba László

Az MTA rendes tagja; professor emeritus, Közép-európai Egyetem, Bécs;
professor emeritus, Budapesti Corvinus Egyetem

Absztrakt

Ez a cikk a magyar rendszerváltozást gazdasági oldalról és madártávlatból tekinteti át. Alapkérdése az, hogy a tervezett és spontán folyamatok eredőjeként létrejött magyar modell miért nem felelt meg folyamatosan a társadalom elvárásainak. Bár alapvetően leíró jellegű marad, felveti azt a kérdést, hogy mi hiányzott a célul tűzött szociális piacgazdasághoz.

Kulcsszavak: gazdasági átmenet, szociális piacgazdaság, magyar gazdasági modell

JEL kódok: P20, E60

Abstract

This article provides a bird's-eye overview of the Hungarian economic transition from a macroeconomic and historical perspective. Its primary inquiry focuses on why the „Hungarian model”—emerging from the interplay of planned and spontaneous processes—consistently failed to meet societal expectations. While the study remains fundamentally descriptive in nature, it raises the critical question of what essential elements were lacking for the successful realization of the intended social market economy.

Keywords: economic transition, social market economy, Hungarian economic model

JEL codes: P20, E60

¹ Köszönettel tartozom Szelényi Ivánnak és Tóth István Györgynek e cikk korábbi változatához fűzött észrevételeiért, a szokásos megszoritásokkal.

Bevezetés

Kevés olyan terület van, ahol a közbeszéd és a magán-vélekedés távolabb került egymástól hazánkban, mint épp a gazdaság. A hivatalos megnyilvánulások közül is kiemelkedik a jegybank távozó elnökének (Matolcsy, 2025) meglátása, amiben a 2013 utáni tizenkét esztendő egyenesen aranykorként jellemezte. Másfelől nem nehéz olyan vélekedést találni – különösen a közemberek körében – amely szerint az ország utat tévesztett, és még a Kádár korszakban is jobb volt.

Természetesen arról van szó, hogy sok minden attól függ, mihez képest értékelünk. Megkockáztathatjuk azt, hogy a társadalom, jórészt ösztönösen, osztotta azt a felfogást, ami a főáramú közgazdaságtan és a józan ész következtetése: ha abbahagyunk egy téves és káros elveken alapuló gyakorlatot, csak jobb jöhet helyette. Hivatkozási alapnak ott volt a háborút követő nyugatnémet gazdasági csoda, de Ausztria és Olaszország fejlődése is biztató volt. Mint a korabeli gazdasági programok elemzése bemutatta (Laki, 1989), a demokratikus erők – mégoly vázlatos – elképzelései a tervgazdaság és a szabadpiac közti, egyfajta harmadik út keresését célozták.

Ma már kellő rálátással rendelkezünk ahhoz, hogy viszonylag tömören fogalmazhassunk. Ahogy Kornai János két évtizede bemutatta, a magyar átalakulás egyszerre bizonyult történelmi sikernek és társadalmi kudarcnak. Ennek magyarázata az, hogy a túlnyomó többség mindenképp előtt a második világháborút követő nyugatnémet gazdasági csoda megismétlődésére számított volna, aminek – a szovjet rendszer évtizedeit követően – semmi realitása nem volt (Kornai, 2007). Ehhez kötődően – de semmiképp se függetlenül – a kutatók és az értelmiség jó része által nagyra tartott értékek, mindenképp előtt az emberi és polgári szabadságok, a jogállamtól a tulajdonnal való rendelkezésig, a függetlenség és az átláthatóság, de akár az EU tagság is – a legtöbb választó számára magától értetődőnek minősült. Más szóval az utóbb említetteket semmiképp se tekintették olyan vívmánynak, amiért adott esetben anyagi jellegű áldozatokat is érdemes lehet meghozni.

Mindezek hatására – és sok tekintetben a nyugat-európai folyamatokkal párhuzamosan – szakadék jött létre a mindennapi észlelések, a jórészt a közösségi média közvetítette tapasztalatok és érzések, valamint a saját buborékjában élő politikai osztály és a szakértői réteg felfogása között. Míg az utóbbiban – statisztikailag indokoltan – az EU fejlettebb országaihoz történő felzárkózás különféle oldalai kerültek előtérbe, az előbbiben a jóléti állam működésének hiányosságai, a politikai kommunikáció hiteltelensége, és a társadalmi mobilitás ellentmondásai váltak hangsúlyossá.

Nem arról van szó, hogy a magyar társadalom teljesen immobillá vált volna. A TÁRKI rendszeres felmérései (Tóth et al., 2025) sokoldalú statisztikákkal igazolták, hogy az a narratíva, ami a régi, kommunista elit bebetonozódásáról szólt, vélhetőleg a poszt-szovjet és a poszt-jugoszláv viszonyokat vetíti a gyökeresen más közép-európai helyzetre. A Szakonyi Péter gazdasági újságíró szerkesztésében ne-

gyedszázada megjelenő vagyoni rangsor²– tisztázatlan módszertana és ellenőrizhetetlen eredményei ellenére – ugyanúgy egyfajta iránytűként szolgálhat, mint az Egyesült Államokban a Forbes lista. Ebből – korlátai ellenére – egyfajta összképet kapunk, aminek alapján ugyan van néhány állócsillag, de a sokaságra a helycserék, az új játékosok, a változó pozíciók a jellemzőek.

Állításunk tehát az, hogy az érzékelt és a valós gazdasági és társadalmi folyamatok között jelentős és rendszeres eltérés alakult ki. Ennek alapja az a – sokszor és sokak által bemutatott – tény, hogy a magánosítással és a pártversennyel olyan befutók választódtak ki, akiknek a teljesítményét a közösség ritkán tartja kiemelkedőnek. Mondjuk, egy olimpiai bajnok a maga területén vitathatatlan – de ha más területen próbálkozik, ez már nem feltétlenül nyerő. A közismert példák közül talán elég Borkai Zsolt és Schmitt Pál esetét felidézni.

A gazdaságban nehéz lenne olyan szereplőket találni, akik már a régi rendszer idején alapozták volna meg szerepüket. Az OTP vezéréként meghatározó Csányi Sándor, a MOL elnök Hernádi Zsolt, nem is beszélve a NER korszak sztárjairól, Mészáros Lőrincről Jászai Gelléig és Szíjj Lászlóig nehéz lenne olyan személyeket kiemelni, akik a régi gárdához kötődnének (Eyal et al., 2001). A Magyar Tudományos Akadémia vezetői, vagy a zenei élet nagyjai között se találunk ilyeneket. Az viszont minden felmérésben szerepel, hogy a magyar közvélemény a siker legfontosabb elemének a kapcsolatokat tekinti, nem a reálteljesítményt.

1. A Nemzeti Együttműködés Rendszere/NER/

Miközben a fentebb vázolt – és kellő terjedelem mellett bővebben is kibontható – ellentmondások egyre érzékelhetőbbé váltak, a belső ellentétektől is szabdaltszóciál-liberális koalíció meggyőző fölénnyel nyerte meg a 2006. évi országgyűlési választást. Ugyanakkor a korábbiakat – mindenekelőtt az 1990. évet – idézően a parlamenti és a társadalmi erőviszonyok meglehetősen távol kerültek egymástól. Ez utóbbit jelentette meg a nem tisztázott körülmények közt nyilvánosságra került őszi beszéd, aminek tartalma és hangneme heteken át tartó utcai tiltakozásokhoz vezetett.

Ma már lényegében minden tudható erről a jelképes értelmű és tartalmú eseményről és következményeiről.³ Szempontunkból az a lényeg, hogy a formális és az informális politika szétszakadása és ennek nyílttá válása volt. A feszültséget végül is az akkori ellenzék oldotta föl, lényegében egy népszavazási kezdeményezéssel szerelve le az elégedetlenséget. A 2008. március 9-i referendum elsöprő többséggel a kormány tervei ellen szólt, kihúzva a talajt a választásokon győztes, de azután szétzilálódott erők alól. Nem volt kérdéses, hogy 2010-től új időszámítás kezdődik, az viszont nem volt világos, mit is jelent a 'több, mint kormányváltás, kevesebb, mint rendszerváltás'. A politikatudományi irodalomban a rezsimváltás honosodott meg. Jelentős kapcsolódó irodalma van a 'vezérdemokráciának', ami e fejleményt a globális trendekbe illeszti (Körösényi, 2022).

² <https://a10oleggazdagabbmagyar.hu/>. Legutóbb letöltve: 2025. jún.12.

³ A résztvevők és elemzők széles körét szólaltatja meg interjú-kötetében Kósa, A. (2016). *A Főnök beszéde*. Noran Libro.

A Fidesz-KDNP köré szerveződő sokszínű koalíciónak sosem volt az általánoságokon túlmutató gazdasági programja. Ami volt, az túlnyomó részt népszerű jel-szavakban és színes laikus szerzői kör által jegyzett kívánság-gyűjteményekben merült ki. Két fő eleme az elődök kézenfekvő melléfogásainak kijavítása és a korrupció megszüntetése volt. Ez voltaképp minden kormányképes váltóerőre állni szokott. Az említetteken túlmutatóan csak a szociális népszavazás által megadott alaphang ismétlésére tellett. Mindezt jórészt indokolhatta, hogy széles koalícióban természetük szerint egymást kioltó, versengő elképzelések szerepeltek. Csak a legismertebb példáknál maradva: a népszavazásra feltett ügyek közül az egészségügy, vagy az oktatás – különösen a felsőoktatás – egyenlő, általános hozzáférhetősége és világszínvonalra emelése nyilván vagy-vagy kérdése.

A választásokon a győztes erők a listás szavazatok 52,7%-át, a velük sok tekintetben kompatibilis célokat megfogalmazó Jobbik 16,7%-át, együtt a szavazatok közel háromnegyedét kapták a korábbi kormánypártokkal szemben. Ez megtámogatta azt a korábban kevésbé kiemelt, de utóbb meghatározóvá vált elemet, ami szerint 2010-ben nem egyszerűen a politikai inga visszalengését figyelhettük meg.

A gazdaság szempontjából 2010-13 között a lecsengőben lévő – de a feltörekvő piacokat megrázó - globális pénzügyi válság, a görög fizetéseképtelenség és az ország törekeny pénzügyi helyzete együttesen vált meghatározóvá. A kormányváltáskor jórészt elkerülhetetlen fejetlenség és a rövid távú kényszerlépések sora minden hosszabb távú, koncepcionális tervet felülírt. Ez utóbbiak közé sorolható az euró bevezetése, az államháztartás reformja és a gazdasági növekedés tartós megalapozását szolgáló intézkedési együttes. A gazdaságpolitikai gyakorlatot meghatározó rögtönzések közül kiemelhető a 'tisza kezek bizottsága', ami a lelépő kormány működési visszaéléseit lett volna hivatva leleplezni⁴, a görög válság átgyűrűzése okán a tervek ellenében az IMF-hez fordulás 2011 novemberében⁵, és a korábban kötelező magánnyugdíj-pénztárak megszüntetése 2012. január 1-jétől.⁶

Ennek a korszaknak a jellemzőjeként említhető, hogy az Európai Bizottsággal korábban sem feszültségmentes viszony kimondottan szembenállássá változott. A kormányzat önazonosságát egyre inkább az EU vezetésével való szembenállás határozta meg. Ez annál meglepőbb volt, mert a Bizottság akkori elnöke, a luxemburgi Jean-Claude Juncker és a magyar kormányfő egyaránt az Európai Néppárt frakciójának vezető képviselője volt. Ennek ellenére a szembenállás az uniós gyakorlatban innovációnak számító plakátkampányig is eljutott, aminek sikere okán utóbb többször is megismétlődött.

⁴ Ismeretes módon a vizsgált 45 ügy közül egy se jutott bírósági szakaszba, nemhogy ítélettel zárult volna.

⁵ A tárgyalások már december közepén megszakadtak, eredendően a jegybank-törvény körüli egyet nem értés okán. Utóbb a műfaj a 'tárgyalás a tárgyalásról', más néven a török kártya kijátszása volt. Megállapodásra sosem került sor.

⁶ Ma már nem kétséges, hogy azok, akik mégis bennmaradtak a tagi hozzájárulásokból működtetett, többnyire bankok által kezelt egységekben, jobban jártak, mint akik az állami rendszerbe tértek vissza.

A kormányzás a koalícion belüli felfogások, személyi és érdekküzdelmek lecsapódásaként fokozatosan és az előzetes programokhoz alig köthetően alakult. Visszatekintve kevés számú állandó eleme emelhető ki. Ezek egyike a stratégiainak minősülő területek – így az energiatermelés, a bankszektor, a tömegtájékoztatás, a közlekedés, valamint a kereskedelem – nemzeti kézbe vétele, az állami ellenőrzés erősítése, a győztesek állami kijelölése mondható. A másik a külső befolyástól – mindenekelőtt az IMF és az EU ellenőrzésétől – való megszabadulás. A harmadik a választási rendszer folyamatos átszabása, az alkotmányozó többség megtartása érdekében történő tevékenységek kiterjesztése. Végül a negyedik a 'nemzeti középosztály', vagyis a kormánypártokhoz kötődő vállalkozói réteg megerősítése, akár a korrupció vádjának felvállalása árán is (Lánczi, 2018).

A fentiekben semmiképp se törekedhettünk a 2010 utáni időszak gazdaságpolitikájának kimerítő, alapos bemutatására. A mára általánosan elfogadott terminológiával NER-nek nevezett modell a piacgazdaság új, sajátos változatává nőtte ki magát. A Körösi András és munkatársai kötetében 'plebiszciter vezérdemokráciának' nevezett rendszer jellegzetesen és minden érdemi vonásában eltér a nyugat-európai EU tagállamokat jellemző parlamenti demokráciától és jóléti államtól (Bozóki & Fleck, 2024). Saját magát szereti egyfajta konzervatív fejlesztő államnak láttani, ez azonban inkább ideológiájára, semmint gyakorlatára, még kevésbé gazdasági eredményeire nézve értelmezhető.

A „több, mint kormányváltás – kevesebb, mint rendszerváltás” jelszó voltaképp 2010 és 2019 között, vagyis a Covid kitöréséig és a járvány leküzdése érdekében bevezetett több különféle szükségállapotig bezárólag értelmezhető (részletesen lásd Bárándy et al., 2022). Erre az időszakra a tartalom és a forma erősödő elválása volt a jellemző. Vagyis: külpolitikában az euroatlanti szövetség elsődlegessége megmaradt, de egyre erőteljesebbé váltak a szuverenista hangsúlyok. A gazdaságban hasonlóképpen a rendszerváltoztatás első két évtizedében kialakult intézmények és elrendezések megmaradtak, a független jegybanktól a jogszabályok védte magántulajdon túlsúlyáig. Ugyanakkor a gyakorlat egyre inkább államelvűvé vált, az öncélú szabályozás és részérdeket követő beavatkozás elharapózásával. Rövidre fogva: a nemzet és a kormány szempontjai és érdekei kettéváltak, méghozzá minél nagyobb távra tekintünk, annál jobban (Csaba, 2016).

A 2010-19 közötti, két válság közti időszakban a magyar gazdaság jelentős, 2, 41% körüli növekedést ért el, ami az euóozóna átlagánál magasabb, de a világtátlagot nem éri el. Ennek több összetevője is volt, amelyek közül kiemelkedik a nemzeti termék átlag 3,9%-ára rúgó nettó forrásbeáramlás az unióból, a nemzetközi kamatszint történelmi mélypontja és a foglalkoztatás jelentős növelése (az egymillió új munkahely programjához kapcsolódóan). Emellett a külföldi működő tőke beáramlása és a világpiacok húzó hatása együttesen is kedvező konjunktúrát teremtett. A felsorolt tényezők mindegyike egyszerűen tekinthető, amint erre a korabeli elemzések is felhívták a figyelmet.

Ezt a folyamatot akasztotta el 2020 márciusában az országot elérő világjárvány, aminek kezelésére a kormányzat pánikszerű korlátozásokkal válaszolt. Utóbbi semmiképp sem volt páratlan – a világ sok más részén is ez történt, az Egyesült

Államoktól a járvány központjáig, a Kínai Népköztársaságig. Ugyanakkor nem kérdéses, hogy a pánikreakció a gazdaságot és a társadalmat is lebénította. Egyfelől: kérdéses az, hogy szükség volt-e minden intézkedésre, különösen a mértékek tekintetében (a nyílt utcán is kötelező maszkviselés csak egyike a példáknek). Másfelől: a propagandára rácsáfolva a korlátozások feloldását később sem követte a korábbi növekedési pályára történő visszaállítás.

2. A növekedés kifulladás

A Covid időszakban történtek alkalmat adhattak volna a gazdaság helyzetének és a gazdaságstratégia egészének újragondolására. Ilyesféle fordulatokra a világ számos pontján sor került, a teljesség igénye nélkül az Egyesült Államokat, Németországot és Kínát említhetjük. Nem lehet azt mondani, hogy hazánkban senkinek se jutott volna ilyesmi az eszébe. A független elemzői kör mellett kiemelés érdemel a Magyar Nemzeti Bank apparátusa. Ebben egyfelől a helyzet elemzésében, másfelől a konkrét változtatási javaslatokban konkrét és jól dokumentálható eredmények születtek, a jegybank 130 majd 330 pontos javaslatcsomagja formájában.

A kétfajta felvetés-csomag közös sorsa az volt, hogy a döntéshozók részéről süket fülekre találtak. Ennek számos oka közül a legfontosabb az volt, hogy míg a járvány elleni intézkedések megszüntetésére 2021 nyarán és őszén került sor, 2022 májusában már ismét törvényhozási választásokra került sor. Mivel ezeket a helyhatósági választásokkal összevonták, ennek két közvetlen eredménye volt. Egyrészt elmaradt a – más országokban sem ismeretlen – visszavágó (egészen az európai választásokig), másfelől viszont megnőtt az egyetlen választási nap és cédula jelentősége, különösen a hatalom birtokosai számára.

A Nemzeti Együttműködés Rendszere, mint az idézett – és több hasonló – politikatudományi elemzés kiemelte, messze túlmutatott a lapok szokásos újraelosztásán és a kormányra kerülők világképének megfelelő hangsúlyváltozások végbevételén. Voltaképpen 2014-től kezdve kialakult a fékek és ellensúlyok rendszerének lebontása, a formálisan független szabályozó és ellenőrző intézmények bevált pártkatonákkal történő feltöltése, és az elvileg ellenőrző funkciót is betöltő legkülönbözőbb intézmények, a médiától az alkotmánybíróságon át a civil társadalomig és az akadémiai-egyetemi szféráig terjedő kör önállóságának fokozatos tartalmi kiüresítése. Például a közszolgálatnak nevezett média csak érintőlegesen ad teret a hivatalostól eltérő nézeteknek, nem is beszélve a nyíltan ellenzéki erők megjelenítéséről. Az egykor a BBC kódex által megjelenített kiegyensúlyozott tájékoztatás, az állami irányítású testületek vezetésének paritásos jellege, vagy az ízlésbeli és kulturális pluralizmus ebben az időszakban már meghaladottnak minősült.

E politikai változások közvetlen hatással voltak a gazdaság működésére is. Kézenfekvő, hogy ha korábban a gazdaság volt a kutya és a politika a farok, ez a viszony megfordult – lassan, de biztosan. Egyre inkább nemcsak az állami tulajdonú, hanem a magántulajdonú cégek esetében is tematizálhatóvá vált, hogy kiket támogatnak vagy nem támogatnak. Az egyetlen pályázóval lebonyolított uniós pályázatok ügye nemzetközi vizsgálatok tárgyává is vált, s megoldásként a kormányzat felső határt

vállalt a hasonló megoldások előfordulási gyakoriságára.

Ha a rendszerváltozás első időszakában a gazdasági fejlődést mindenekelőtt a piaci viszonyoktól és ehhez kötődően a magánvállalkozásoktól várták, ez a helyzet gyökeresen megváltozott a 2014-es évet követő évtizedben⁷. Az állam nem kívánt pusztán a növekedés kereteinek megszabására korlátozódni. Sokkal inkább a győztesek előzetes és versenyt mellőző kijelölése, egyes konkrét ügyek elrendezése, és mindenekelőtt a választási győzelem megalapozása volt az, ami a döntéseket legerősebben motiválta.

A magyar átmenet meghatározó sajátjaként tárgyalja az irodalom azt, hogy a szerkezeti döntéseket jórészt – mint a fenti kötet dokumentálja – a külföldi működőtőke befektetői hozták meg. Ez mind az ország hagyományos tőkehiányából, mind pedig a népgazdasági tervezéssel kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalatokból levezethető és várható is volt, mégis az átalakuló országok többségéhez képest sajátosságnak bizonyult. De igaz az is, hogy a neoliberális korszellem hajlamos volt a múzeumi kellékek közé utalni a győztesek előzetes központi kijelölésével élő megoldásokat.

Az e részben tárgyalt időszak sajátossága főként az, hogy míg korábban a befektetők az országgal azonos katonai és gazdasági közösségből érkeztek, a 2019-et követő időszakban egyre nagyobb szerepet kapott a kínai működőtőke-beruházás. Ez egyfelől az ún. 'keleti nyitás' gazdaságpolitikájával, másfelől az EU-val kiélelődő vitákkal függött össze. Utóbbiak részletezése nélkül is megállapítható, hogy a Magyarországnak 'járó', az uniós tagság első évtizedében akár a GDP 4%-át is elérő rendszeres forrásbeáramlás – a jogállami viták okán – fokozatosan elapadni látszott. Röviden: a korábbi nyugati forrásokat keletiekkel igyekeztek kiváltani.

Külön értekezés nélkül is belátható a következő. A tőkebeáramlás csak a fizetési mérleg-kimutatások szempontjából semleges, azaz tetszés szerint terelgethető. Közelebbről nagyon nem mindegy az, hogy honnan és milyen jellegű, természetű külföldi befektetés érkezik az országba. A közvetlen gazdasági hatások mellett a közvetett – tovagyrúzó, beszállítói, értékteremtő, innovációs – hatások gyakorlatilag még fontosabbak is lehetnek annál, hogy mennyi pénzt fektetnek be.⁸ A fejlődő országok feltörekvő piaccá válásában például nem az volt a döntő, hogy milyen sok a beáramló pénz, hanem, hogy hatására miféle tanulási, civilizatórikus és persze szervezettségi, viselkedésbeli folyamatok indultak be.

Mindennek fényében nem kérdéses az, hogy amikor a magyarországi befektetésekben a nyugat-európai és amerikai források helyét egyre inkább átveszik a kínaiak, ez nem pusztán földrajzi átrendeződést jelentett. Az sem mellékes, hogy a gépkocsiiparban a mosolygórbe mely pontján lévő tevékenységek települnek hozzánk. De az is fontos, mit kíván a befektető. Míg a nyugati leginkább jogbiztonságot, szabályozás átláthatóságot és hasonlókat, képzett és együttműködő munkavállalókat, a keletiek inkább a laza környezeti előírásokat, a kevésbé szigorú

⁷ Ezt a sokat vitatott folyamatot teljes részletességgel dokumentálva elemzi Mihályi (2025).

⁸ Érdemes emlékezni arra, hogy a statisztikákban elkülönítik az elköteleződést/ígéretet és a ténylegesen megvalósult, beteljesült folyamatot. Egy-egy beruházás aláírásakor a két mozzanat gyakran egybemosódik, nem is beszélve arról, hogy nem mindig tudható előre, ki fizeti a révszt.

munkaügyi előírásokat, az intézményesen biztosított monopolhelyzetet és persze a gyakorlatban – rendszeres sajtójelentések szerint – akár a befektetett érték 20-25%-át is elérő, vissza nem térítendő támogatásokat látják szívesen. Mint az idézett cikk kiemeli, a küldő és a fogadó ország gazdasági rendszere és működési módja között határozott együtt mozgás figyelhető meg.

Az a tény, hogy a 2020-as járványellenes fellépés leállást hozott, önmagában nem meglepő és nem is tehető bírálat tárgyává. Az azonban kérdéses, hogy a döntéshozók miért gondolhatták azt, hogy pusztán a költségvetési költségek – és az ezt korlátlanul véghitelező monetáris politika – révén az ország a fenn tartható növekedés pályájára állítható, különösen a jegybanki apparátus által is szorgalmazott strukturális reformok mellőzése mellett. Utóbbiak mellett felhozható, hogy a választások közeledtével a hangulat nem igazán kedvezett az efféléknek, de az kellő rálátással jól megfigyelhető, hogy az idő sem korábban, sem később 'nem bizonyult alkalmasnak' efféle lépésekre. Ezek közül kiemelkedően a legegyszerűbb és egyben leghatékonyabb a korlátlan burjánzó szabályok és előírások lenyesegetése lehetett volna, de számos más kezdeményezés is az ismert javaslatok közé sorolható.

A valóság ezzel szemben a korlátlan pénzteremtés volt, amiben érintőleges szerepet játszott a növekedési hitelprogram és sok más gazdaságélénkítő intézkedés. Amikor az országot jelentős költséggel külföldről finanszírozták, és a belföldi kamatszint is kétszámjegyű volt, akkor az állam adósságát a jegybank alapkamaton finanszírozta. Végül soron ez a gyakorlat vezetett el az MNB súlyos, ismételt tőkevesztéséhez, aminek mértékét mutatja, hogy 2023-ra a saját tőke értéke 1855 Ft-os mínuszt mutatott – igaz, ezt a jegybanktörvény 2023. évi módosítása okán csak öt esztendő alatt kell a költségvetésnek visszafizetnie (Palkó, 2024). Ez közel négyszer akkora, mint a számvevőszék vizsgálatának tárgyává tett alapítványi működési veszteségek⁹.

A jegybank két cikluson át volt elnöke a közgazdász vándorgyűlésen tartott előadásában – egyfajta szakmai hatyúdalúban – már a címben is lényegre törően, egyben kellően rejtélyesen is fogalmazott (Matolcsy, 2024). A fejtegetés lényege, hogy a Covid válságot követően elhalasztott reformoknak meghatározó szerepük volt abban, hogy a magyar gazdaság a tartós stagnálás állapotába került. Az értékelést a kormányzat elutasította ugyan, de sosem cáfolta érdemben és konkrétan. Ennek oka egyfelől a kézenfekvő prezentációs nehézség, de talán még fontosabb az, hogy a kormányzat – az elvileg elvetendő – tartósan és nagy mértékben negatív reálkamatnak egyértelmű haszonélvezője volt (Kutasi, 2024), egész annak 2024-ben történt megszűnéséig.

Mindezek után nem tudunk nagy meglepetéssel szolgálni. Keynes – aki magát a válság közgazdászának tartotta – tisztában volt azzal, hogy szerkezeti jellegű gondokat nem lehet költségvetés-politikai és kamatpolitikai – vagyis konjunktúra-élénkítő – eszközökkel kezelni. A megoldást csak a strukturális reformok hozhatják el, ami a megtakarítások és a beruházások képződését és elosztását érinti. Végül fokozottan nyilván az innováció és az ezt pártoló környezet a döntő.

⁹ Az utóbbiak valódi krimibe illő fordulatait alaposan, de közérthetően dokumentálja: A nagy játszma. *Telex podcast*, 2025. jún. 23.

A magyar gazdaság versenyképességének értékelése (Boda et al., 2024) egyértelművé teszi, hogy 2019-re nem egyszerűen konjunkturális lendületvesztés történt. Sokkal inkább arról van szó, hogy a növekedési modell fulladt ki: az, amiben az olcsó bér, a laza környezeti szabályozás, a befektetőnek adott állami támogatás és piacvédelem a döntő. Ezzel szemben az idézett elemzők azt állítják – és bizonyítják is –, hogy a megoldást inkább a tudásalapú társadalom irányába történő elmozdulás hozhatná el. Ehhez egy más felfogású gazdaságfejlesztés, másfajta oktatáspolitikát tartozna, ahol az értékláncban történő előrelépés fontosabb lenne, mint a rövid távon befolyó befektetések összege (Inotai, 2025).

Természetesen nem kerülhetjük meg azt a kérdést, mi történt még a válságkezelés mellett. Rövidre fogva: a megelőző évek irányvonala ment tovább. Volt néhány kiemelt beruházás – ilyen a Paks I. felújítása és a Paks II. elindítása. Ilyen a Budapest-Belgrád vasútvonal, ilyenek az akkumulátor-gyárak és a gépkocsi iparág folyamatos fejlesztése egy olyan világban, ahol már a mesterséges intelligencia és a számítógépes szolgáltatások – vagyis a testetlen gazdaság – adja az értékteremtés nagy részét. Fejletlen marad a tőkepiac – négy hagyományos nagy cég adja a forgalmat, nagyobb új kibocsátások és új eszközök nélkül. Tovább épültek a presztízs-beruházások, különösen a sportban, amik megtérülését még a kivitelezők se helyezték kilátásba. Előtérbe került a védelmi ipar, bár ismeretes módon ez olyan bizalmi terület, ahol a bevezettség, az ismertség és a kipróbált kapcsolati rendszer még más területeknél is meghatározóbb. Néhány további nagy befektetés, mindenekelőtt a Fudan Egyetem betelepüléséhez kapcsolódók, a tervezési fázisban maradtak.

Az ország fejlődési pályájának összehasonlító elemzése (Győrffy, 2025) arra utal, hogy erősödő lemaradás vált meghatározóvá, aminek nem oka, hanem következménye az, hogy a növekedési ütem évekként a járvány elmúlása és az ukrán háború fordulatai után is a stagnálás jeleit mutatja. E szomorú végeredménynek egyik tényezője a beruházások politikai és nem versenyképességi szempontokat követő elosztása, amit az elmaradott pénzügyi közvetítő rendszer lehetővé tesz. Másik, nem kevésbé fontos tényezője az idézett áttekintés szerint az intézményi minőség versenytársakhoz képest is érzékelhető lemaradása. Úgy is fogalmazhatunk, hogy nem egyszerűen a korábbi években is látható közepes jövedelem csapdájáról van szó, hanem arról, hogy abba az ország egyre jobban beleragadt.

Az előadottakból egyértelműen belátható, hogy a növekedési zsákutca és a versenyképességi leszakadás korszakos probléma, ami természete szerint nem alkalmas arra, hogy pusztán kormányzati változás révén orvosolható legyen. Egy elhanyagolt betegséghez hasonlóan könnyen belátható, hogy az érdemi gyógyulást hozó intézkedések előbb fájdalommal járnának. Épp ezért az átlagos beteg várható reakciója az, hogy valódi orvosok helyett gyors és fájdalommentes megoldásokat kínáló kuruzslókhöz fordul. Minél távolabb van értékrendünk a modernitástól, annál valószínűbb ez. Márpedig a magyar értékrend – a felmért, nem a bementésen alapuló – egyértelműen az ortodox és a balkáni, nem pedig az észak-amerikai és nyugat-európai mintákat idézi (Zsigmond & Papp, 2024). Ebből is adódóan a populista, illiberális stílusnak és az ezt képviselő erőknek 'áll a zászló', legalább is rövid

és középtávon (Szelényi, 2019). Az eddigi gyakorlat folytatása aligha vezet eredményre, ha arra gondolunk, hogy a gazdaság hajtóereje, mint amilyen a beruházás, a foglalkoztatás, a pénzügyi közvetítés és az innováció jól ismert okokból helyben jár. Vagyis, mint annyiszor, a gazdasági és a politikai logika egymással szembe került.

3. A jövő: kihívások és dilemmák

A közösségi média elterjedése és a választási időszak önmagában is magyarázhatja azt, hogy a közbeszédben – de sokszor a szakmai elemzésekben is – miért a könnyű és gyors megoldások kultusza terjedt el. Hiszen ki ne szeretne nagyobb erőfeszítés nélkül is jobb helyzetbe kerülni, mondjuk pusztán azáltal növelve jólétét, hogy az x -et jó helyre húzza be. Ugyanakkor, ha fenti, vázlatos áttekintésünk nem teljesen hamis, akkor voltaképp csak abban lehetünk biztosak, hogy könnyű és főleg gyors megoldás, amit egy-két lejárt személy lecserélésével el lehetne érni, az bizony nincsen (sőt már az erre vonatkozó ígéretnek is gyanúsak kellene lennie).

Mindenekelőtt a mi rövid áttekintésünkben csak érintőlegesen vizsgált statisztikai folyamatok (Oblath & Palócz, 2025) voltaképp ama kérdés vitáját teszik időszerűvé, hogy az egykor elmaradott Románia elhagyta-e már hazánkat, s ha igen, akkor a magasabb egy főre jutó nemzeti termék miként hozható összhangba a tapasztalat és a részletes vizsgálat által egyaránt igazolt ténnyel, ami szerint a fogyasztás egészében Magyarországon magasabb, még a minőségi elemeket mellőzve is. Ez ugyan nem olyan rossz, mint amilyen a híre, de azért elég mesze van az aranykortól.

Minél inkább igyekszünk figyelembe venni a pusztán mennyiségeken túlmutató elemeket, például a termelékenységet, a gazdaság versenyképességét is meghatározó szerkezetet, a magas hozzáadott értéket termelő tevékenységek arányát, a PISA felméréseket, a várható élettartam (különösen az egészségben eltöltött évek száma) alakulását, a társadalmi mobilitás és egyenlőtlenségek arányát (lásd Valuch, 2024), beleértve a polgárosultságot¹⁰, annál indokoltabbnak látszik a rendszerváltás első 35 esztendejével kapcsolatos elégedetlenkedés. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a hazai egyenlőtlenséget mutató Gini index az utolsó elérhető évben, 2023-ban 29,8 volt az EU átlag 29-hez képest¹¹, vagyis indokolatlan az egyenlőtlenség központi problémakénti beállítása.

Sokkal nagyobb gond – az idézett empirikus áttekintések szerint is – a különbségek beragadása, vagyis a felfelé irányuló mobilitás lehetőségeinek bezáródása, különösen a legutóbbi évtized alatt. Ez kézen fekvően erősíti az elmúlt másfél évtized ama irányzatát, hogy a leginkább ambiciózus és vállalkozókész fiatalok hagyják el az országot. Ez különösen akkor lesz gondok forrása, ha a bevándorlással – különösen a gazdasági célúval – szembeni zéró tolerancia irányvonala tartósul. Ha 1975-ben 10,5 millió volt a lakosság szám, 2024-ben, fél évszázad múltán közel

¹⁰ Ezeket több részfejezet is elemzi a Kovách Imre szerkesztette (2024) főntebb már idézett két-kötetes könyv.

¹¹ Statista.com/statistics, utoljára letöltve: 2025. jún.18.

1 millióval kevesebb a KSH szerint, amiben a bevándorlás pozitív egyenlege már szerepel¹². Mivel a lakosság idősödik, miközben a munkapiacon a hiány már jelenleg is észlelhető, várható, hogy az európai trendekkel összhangban a bevándorlás a korábbiaknál nagyobb szerepet kap – értelemszerűen rendezett körülmények között (Spéder, 2025).

Ha a torta megoszlása helyett annak nagyságára összpontosítunk, akkor is indokolt az elégedetlenség, különösen nemzetközi egybevetésben. Egyrészt önmagában is, másrészt, ha arra is gondolunk, hogy számos ország, így például a balti országok, Írország, Dél-Korea vagy Chile ugyanebben az időszakban az összes felsorolt területen nagyot léptek előre. Vagyis nem lehet egyfajta sors-szerűségekre hivatkozni. Ez még inkább igaz, ha a posztkommunista történetek közül a gazdasági reménytelenségből startolt Lengyelországot és Romániát is figyelembe vesszük.

A jövő tekintetében nem ok nélkül juthat eszünkbe a 80-as évtized, amikor a gazdaság szerkezeti, intézményi és nemzetközi adottságai, valamint a döntéshozók elbizonytalanodása együttesen hosszabb ideig stagnálásra ítélték az országot (ami a világgazdaság gyorsuló átalakulása közepette relatív pozícióromlással volt egyenértékű, akkor is, ha Pesten lehetett húst kapni és jó hangversenyeket hallgatni). A helyzet most sok tekintetben hasonló, miközben a konkrét gazdaságpolitikai tévedések mások – csak az eredmény azonos (Békesi, 2025).

A gazdaságszerkezet tekintetében ismeretes, hogy Magyarország a világ igen kevés államainak egyike, ahol az – egyébként Európában sereghajtó hatékonyságú – mezőgazdaság részaránya még nőtt is az össztermelésben. Emellett fontos húzóerő az alacsony hozzáadott értékű – főleg összeszerelő – gépkocsigyártás és ehhez adódik az akkumulátor-gyártás is (bár utóbbi, feltételek híján, és piaci hatásra is már vergődik). A szolgáltatások közt kiemelkedő az elsősorban tömegigényekre épülő idegenforgalom és vendéglátás. Az innováció hajtóereje – szemben az élenjárókkal – az állami költekezés, alig egyharmados a vállalatok részaránya a költségben. Fontos elem a felsőoktatást jellemző tömegesedés és az innovatív, kutatásigényes egyetemek szűk köre és gyenge beágyazottsága. A sokat emlegetett magyar szürkeállomány, ha hasznosul, egyre gyakrabban külföldön teszi.

A hosszú távú áttekintés elkerülhetetlenül Berend T. Iván (1999) visszafelé írt – azaz a mából a tegnapha haladva megfogalmazott – narratívájának első kötetére rímel. Eszerint Magyarország a szocialista modernizációs kísérlettel egyfajta telrelőútra került (Berend, 1999). Ez ugyan átmenetileg kilendítette a történeti útjáról és új távlatokat villantott fel, de mindez csak viszonylag rövid ideig tudta kimozdítani a hosszú távú fejlődési pályáról. A már idézett – és még több – áttekintés az ország fejlődésében érvényesülő államelvűséget, korlátozott demokráciát és korlátozott piacgazdaságot emeli ki.

¹² Figyelemre méltó, hogy míg 1920 és 2000 között főleg a szomszédos országokból és jórészt magyar nemzetiségűek vándoroltak be, ez a folyamat megváltozott az elmúlt negyedszázadban (ami természetesen mondható, és sokkal kisebb a nyugat-európai társadalmakban megfigyelteknél, nem is szólva az Egyesült Államokról).

Bizonyos értelemben a rendszerváltozás 35 esztendeje is értelmezhető hasonlóképpen. Míg a szovjet birodalom összeomlása megnyitotta az utat a nyugati vérkeringésbe történő visszacsatlakozásra, az átállás fájdalmai és ellentmondásai a 'régi jó világhoz' történő visszatérés érzetét nemcsak a felszínen és a margón, hanem tömegigényként is megfogalmazták. Jó kérdés az, hogy ugyanazok az összetevők a sorstáraknál, mindenekelőtt a cseh, román és lengyel esetben miért nem váltottak ki hasonló reakciót.

Magyarország lendületes külpolitikai és külgazdasági nyitásával, működő tőkére épülő fejlesztési pályájával, globalizált bankrendszerével az első 15 évben az átmenet éltanulójának számított. Ugyanakkor a Medgyessy és a Gyurcsány kormányok idején új nagy reformok a gyakorlatban nem indultak. A nyugati szövetségi rendszerhez való viszony 2014-től egyre ambivalensebbé vált, előbb az EU-ban, utóbb a NATO-ban is. A 2019 utáni években a 'birodalmi mentalitással és törekvésekkel' való szembeszegülés a magyar kormánypolitika alaphangjává vált, amit tetszőleges számú forrásból idézhetnénk (Békés, 2025).

Kézenfekvő, hogy a fentebb jelzett, nyilván érték alapú döntésnek számos gyakorlati következménye volt és van, ami meghatározólag hat a jelenre és a jövőre is. Csak a két legerősebb példát említve a közös valuta rendszeréből, az EMU-ból való kimaradás nyilván megnöveli a gazdaságpolitikai játékok terét, de mérsékli a válságellenes védőhálót és csökkenti a kiszámíthatóságot. Az Ukrajna ügyében a katonai szövetségben kialakult különállás nyilván jelentős katonai, gazdasági és külpolitikai következményeket von magával (Tankovsky, 2025). A Türk Tanács szimbolizmusa, vagy a szívélyessége okán külön jelentőségű orosz és kínai kapcsolat Magyarországot a nyugati világ sajátos színfoltjává tették. Nehéz lenne elképzelni, hogy mindez hidegen hagyná a tőkebefektetőket, az új tervekkel és keretekkel működő európai integrációt, és persze az amerikaiak visszahúzóódását követően újrarendeződő európai védelmi kapacitást (Koller & Éltető, 2025). Vélhetőleg igaz a régi mondás: 'aki kimarad, az lemarad'.

Mint a leíró részekből kitűnik, a rendszerváltozáskor igényelt és hangoztatott harmadik út, vagyis a szociális piacgazdaság már jelszóként is kikopott, nemhogy sorvezetőként szolgálhatott volna. Pedig ugyanebben az időszakban egy sor nyugat-európai ország gyakorlatában a teória által igényelt normatív irányt a világ-gazdasági és a technológiai átalakulások közepette és hatására lényegét tekintve megvalósították – bár legkevésbé éppen az eredeti ötletgazdának tekinthető Németországban (Csaba, 2023). Más szóval: efféle útra volt lehetőség, de a döntéshozók nem ezt az utat választották.

A hídról lepillantva elgondolkodtató az így kialakuló összkép. Az 1985. június 14-16. közti monori ellenzéki találkozót követő négy évtized bizonyos értelemben egységnek tekinthető, aminek minőségét a rendszerváltozás adta meg. Ennek a folyamatnak a révén az ország kiszabadult a szovjet birodalom zsákutcájából és visszatért a történelem fő útját jelentő nyugati közösségbe. Megnyílt előttünk a gazdasági és társadalmi újjászületés és felzárkózás esélye, ugyanakkor szám-

talán előre nem látható fejlemény is alakította a kimenetet. Ez utóbbiak a birodalom összeomlásától a mesterséges intelligencia térnyeréséig és a világháló társadalmától a nem állami szereplők által uralt törzsi háborúig terjedtek. Madártávlatú áttekintésünkben igyekeztünk kiemelni a modernizáció számtalan, kézzel fogható elemét, ami a mobiltelefontól az internetes vásárlásokig és tanulásig terjed. Ugyanakkor nem hallgathattuk el: Magyarország az adódó lehetőségeknek csak egy részével tudott élni, mégpedig azért, mert a jövőt megalapozó lépések jó része elmaradt. A fellendülés feltételeit ennek következtében a melléfogások elhagyása még nem hozza létre.

Irodalomjegyzék

- Bárándy, P., Fleck, Z., Szentes, Á., Szentpéteri, N. R., Szurday, K., Tóth, G. A., & Vörös, I. (2022). *A jogállam helyreállításának kísérlete*. Oriold és Társai Kiadó.
- Békés, M. (2025). *Nemzeti maximum*. KKTE.
- Békesi, L. (2025). Zsákutcába zárva, csapdában vergődve. *Élet és Irodalom*, aug 29./online.
- Berend, T. I. (1999). *Terelőúton*. Vince Kiadó.
- Boda, Gy., Kiss, F., Láncz, G., Matyusz, Zs., & Thék, R. (2024). *Sodródásból feljebb lépés. Tudásalapú versenyképesség*. Akadémiai Kiadó.
- Bozóki, A., & Fleck, Z. (2024). Beágyazott autokráciaszemponatok az új önkényuralom értelmezéséhez. In K. Fenyves & K. Vörös (Eds.), *A Mindenség megismerése* (pp. 393-412). ORZSE.
- Csaba, L. (2016). A magyar paradoxon. Töprengés hosszú távú dilemmákról. *Educatio*, 25(4), 496-508.
- Csaba, L. (2023). A szociális piacgazdaság színeváltozásai. In Z. Ádám & A. O. Németh (Eds.), *Rendszerek és rendszerváltozások* (pp. 1557-169). Akadémiai Kiadó.
- Eyal, G., Szelényi, I., & Townsley, E. (2001). *Making Capitalism Without Capitalists*. Verso Books.
- Györffy, D. (2025). Állam és gazdasági felzárkózás Kelet-Közép-Európában 2003 és 2024 között. *Közgazdasági Szemle*, 72(2), 117-140.
- Inotai, A. (2025). A V4-eknek meg kell haladniuk az elmúlt évtizedeket jellemző 'bedolgozó' modellt'. *Világpolitika és Közgazdaságtan*, 4(5), 1-13.
- Koller, B., & Éltető, A. (2025). Három pillér, egy cél: a közös európai védelem megteremtésének kihívásai és lehetőségei. *Külgazdaság*, 69(7-8), 72-100.
- Kornai, J. (2007). *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Akadémiai Kiadó.
- Kósa, A. (2016). *A Főnök beszéde*. Noran Libro.
- Körösényi, A., Gyulai, A., & Illés, G. (Eds.) (2022). *Vezérdemokráciák a világban*. Ad Librum.
- Kutasi, G. (2024). A polikrízis fiskális paradoxona: a negatív reálkamat fenntarthatóbbá teszi a költelező költségvetést. In D. Györffy, I. Benczes & M. Rosta (Eds.), *Közgazdaságtan és gazdaságpolitika* (pp. 54-65). Akadémiai Kiadó.
- Laki, M. (1989). Az új politikai szervezetek a gazdaságpolitikáról és a gazdaságirányításról. *Tervgazdasági Fórum*, 5(4), 1-16.
- Lánczi, A. (2018). The renewed social contract. *Hungarian Review*, 9(3).
- Matolcsy, Gy. (2024). Valahol megint utat tévesztettünk. Előadás a 62. közgazdász vándorgyűlésen Nyíregyházán (*mnb.hu*) sajtószoba, szept 5.

- Matolcsy, Gy. (2025, February 13). Van, amit nem sikerül elérni. *Portfolio.hu*.
- Mihályi, P. (2025). *Privatizáció és államosítás Magyarországon, I-IV. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Oblath, G., & Palócz, É. (2025). Magyarország középtávú makrogazdasági teljesítménye régiós összehasonlításban. In I. Gy. Tóth, A. Gábos & M. Medgyesi (Eds.), *Társadalmi Riport 2024* (pp. 197-216). Tárki.
- Palkó, I. (2024, May 31). Soha nem látott veszteség az MNB-nél, masszívan negatív lett a jegybank saját tőkéje. *Portfolio*.
- Spéder, Zs. (2025). Európa törékeny népesedési helyzete a globális világban. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1954-1965.
- Szelényi, I. (2019). *Tanulmányok az illiberális posztkommunista kapitalizmusról*. Corvina Kiadó.
- Tankovsky, O. (2025). Ukraine's reconstruction pathways. *Köz-gazdaság*, 20(3),17-42.
- Tóth, I. Gy., Gábos, A., & Meggyesi, M. (Eds.) (2025). *Társadalmi Riport, 2024*. Budapest.
- Zsigmond, Cs., & Papp, Z. A. (2024). Magyarország helye a globális és európai értéktérképen. In I. Kovách (Ed.), *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás - I. kötet* (pp. 115-149). HUN-REN Társadalomkutató Központ.